

vatnemu mestu, kakor je bil Ptuj. K letnemu sejmu je spadala njegova svoboščina ali proščanje (Freiung). Vsi udeleženci sejma so uživali določen čas pred in po sejmu posebno zaščito svojega življenja in imetja. (Ptujski statut čl. 180.—185.). Udeleženec je za čas svoboščine bil svoboden tudi pred pravnim postopanjem v civilnih in nižjih kazenskih zadevah (feindschaft und farthung), samo za kriminalna dejanja (totschlag) ne (pt. št. čl. 173.—185.). Ker so se prve podelitve letnih sejmov izvršile ustno (Zwitter o. c. 22), zato za starejša mesta in tudi za Ptuj nimamo ohranjenih podelitvenih listin prvih letnih sejmov.

Ob času proščanja določa statut posameznim obrtnikom in kramarjem mesta za njihove stojnice. Tako imajo čevljarji določeno pivsko ulico »piergassen«, ki je še Pirchegger ne zna lokalizirati. Slekovec pa dokazuje v svoji študiji na podlagi urbarja iz l. 1597., da je ta ulica bila pri mestnih vratih »Specthor«, ki so vodile na današnjo ljutomersko cesto pri okrajnem glavarstvu. Peki in branjeveke so tržili pod starodavnim mestnim stolpom in do mesta, torej po glavni dovozni ulici, v franciscejski skici imenovani »Spittalgasse«, danes Cankarjeva.

Za srednjeveška mesta je značilen gospodarski separatizem z omejitvami za tuje trgovce; to je tako zvano pravo tujcev (Fremdenrecht, Gästerecht). To »pravo« tujcev gostov (čl. 12., 13., 53., 54., 128., 190., 193.) otežkoča direkten promet in jih sili, prodajati produkte ali pa kupovati potrebščine svoje dežele v mestu samem in tu le v trgovanju z meščani in ne s

tujci, da so prišli meščani s tem do vmesne trgovine. To točno in posebno naglaša čl. 131. statuta tako: »Und sunderlich in der wochen schol ain gast dem andern nichtz verchauffen, chlain noch grosz, haimleich noch offenleich. Welcher daz ubervert, der ist darumb zu pusz verfallen auf die stat V. march den., dem richter LX. den., iedem zwelfer XL. den. und dem schergen XX den.« Globe za preprodajo tujega trgovca s tujim trgovcem znašajo torej 2000 penězov ali 8 mark in 33 penězov, kar je prav lepa vsota. Razen tega je bilo prepovedano tujim trgovcem prodajanje ali kupovanje na drobno; dovoljeno jim je bilo le trgovanje na debelo, da niso mogli delati konkurence meščanom. To ureja čl. 130. tako: »Es schol auch ain gast dem andern des ertags under ainem phunt gewegner hab nicht verchauffen, noch chain gantz stuck barchant nicht versneiden, noch under ainem virtail wachs noch palg nicht verchauffen«. Po čl. 134. niso tujci smeli imeti v svojih lopah niti laktov niti tehtnic; tudi blaga niso smeli kazati tuji trgovci drug drugemu med tednom; praviloma so smeli tržiti le v torek.

Tako zvane izložne pravice (Niederlagsrecht) pa Ptuj od trgovcev, ki so vozili na Ogrsko, kar je zanimivo, ni zahteval (čl. 136.). Ta člen in njega avtor nezavestno potrjuje širjenje in pospeševanje nemških gospodarskih interesov z zapada na vzhod v Panonsko nižavje, od koder smejo zato Ogri ob vsakem času prinašati v poljubni množini na ptujski trg ribe. Meščani enega mesta so veljali sosednim kot »gostje« ali točneje kot tujci.

ZDRAVSTVO STAREGA NOVEGA MESTA

DR. DRAGO MUŠIČ, CELJE

I. NOVOMEŠKI ZDRAVNIKI OD 16. DO 19. STOLETJA

V prvi dobi po ustanovitvi Novega mesta (l. 1365.) je bilo zdravstvo predvsem domena *ljudske medicine*, ki je delovala po prastarih, iz roda v rod podedovanih izročilih in običajih. Večina meščanstva tedanjega Novega mesta, razen plemstva, tujih trgovskih, obrtniških in vojaških družin, je pač izhajala predvsem iz okoliškega kmečkega prebivalstva. Ta sloj je prinesel s seboj v mestno življenje vse običaje in vraže, ki so odločale takrat, kakor v izdatni meri tudi še danes, v primerih poroda, bolezni, nezgode in smrti. Premožnejši sloji v mestu, kakor tudi graščaki na podeželskih gradovih tedanje dobe se v tem oziru tudi niso bistveno razlikovali od preprostega ljudstva. Iz Valvasorjevih opisov življenja na gradovih se lahko prepričamo, kako primitivna je bila miselnost tedanjih meščanskih in plemiških krogov.

V srednjem in zgodnjem novem veku je bilo zdravljenje razen tega tudi še v rokah raznih *mazačev*, sejmških zdravnikov, šarlatanov, operaterjev mreine in kamna v mehurju, v rokah *brivcev*, *kopalnih mojstrov*, *padarjev* itd. Pozneje so se pojavili *ranarji* ali *kirurgi*, ki so bili nekoliko bolj izobraženi. Prvotno so bili kirurgi organizirani v obrtniških cehih in so se izučili pri starejšem mojstru. Drugod po svetu so imeli že v

13. stoletju posamezne kirurške šole, za naše kraje pa je bila osnovana mediko-kirurška šola na Dunaju (Josephinum) šele v 18. stoletju. Kmalu nato je država pridělila tudi učnim zavodom filozofije in teologije, ki so obstojali tudi v Ljubljani in v Celovcu že v 17. stoletju, še mediko-kirurški učni zavod (l. 1782.). Ljubljanski mediko-kirurški zavod je prenehal delovati dokončno s šolskim letom 1850./51. Drugod so bili zavodi preoblikovani v liceje, oziroma v fakultete, razen mest, ki so imela medicinske fakultete že od prej.¹

Zdravniki, doktorji medicine so bili v srednjem veku precej drugačni kakor pa zdravniki po drugi polovici 19. stoletja. Njihova univerzitetna izobrazba je bila predvsem filozofska in teoretska. Graduירani zdravniki so se pečali z internimi boleznimi. Bolnikov niso preiskovali v smislu današnjih načel medicine; otipavali so samo puls, ogledovali so urin, o bolezni pa so si dali referirati od bolnika samega ali pa od posredovalca. Pod častjo jim je bilo, da bi si mazali roke s točno preiskavo bolnika, s kirurškimi posegi ali pa s porodničarstvom. Zdravnikovo delo je bilo: učeno disputiranje, diagnoza in dolg, kompliciran recept. Vse drugo je bilo prepuščeno kirurgom. V Nem-

PRIMUM NON OPPRIMOR

LAVRENTI REBECK PHILIA ET MED. DOCTOR

EX LIBRIS DR. PHIL.
ET MED. L. REBEKA
Iz zbirke „Carniolica“
dr. Schoepla
na Vrhovem

čiji so l. 1725. odredili strogo ločitev delokroga doktorjev od delokroga kirurgov. Doktorjem je bilo prepovedano vršiti kirurške posege, kirurgi pa so smeli zdraviti v krajih, kjer ni bilo doktorjev, tudi notranje bolezni. Če pa je bilo le mogoče, so morali v težjih primerih konferirati z bližnjim doktorjem. V Avstriji je bil izdan šele l. 1872. zakon o enotni splošni izobrazbi doktorjev medicine. S tem so končno prenehale delovati šole, v katerih so se šolali kirurgi in je prešla medicina po zakonu izključno v roke zdravnikov s fakultetno izobrazbo.

Ker je bilo doktorjev medicine na Dolenjskem še v 19. stoletju zelo malo in so bili dostopni predvsem le bogatejšim slojem, ne moremo aplicirati pravkar omenjenih nemških in avstrijskih uredb tudi na kulturno in socialno zelo zanemarjeno avstrijsko podeželje. Če, postavim, govorimo o Dolenjskem 17. ali 18. stoletja, se moramo zavedati, da govorimo o stanju, v katerem so se nahajale takrat široke plasti kmečkega in malomeščanskega slovenskega ljudstva, ne pa tuje plemstvo. Dolenjsko ljudstvo je bilo torej izročeno vse do konca 19. stoletja predvsem znanju in moralnim kvalitetam kirurgov (ranocelnikov), posvetnih ali pa samostanskih.²

V Novem mestu, kakor tudi drugod po Kranjskem, je igrala že zgodaj v srednjem veku veliko vlogo *samostanska medicina*. Iz dobe samostanske medicine se nam je ohranilo obilno gradivo na nekdanjem Kranjskem, posebno pa tudi v Novem mestu samem. Samostani so se že v 9. stoletju in morda še prej pečali z zdravljenjem in zdravilstvom. Za samostane na Kranjskem so ohranjeni viri, ki govorijo že v 12. in 13. stoletju o menihih zdravnikih in o samostanskih lekarnah. V starih samostanih je bil vedno po eden ali več menihov, ki so bili večji zdravništva in lekarništva. To je bil »infirmarius«; brat laik pa, ki je oskrboval lekarno (farmakopolo), je bil »farmakolog«. Infirmarius je oskrboval bolnike v bolniški sobi (infirmaria, infirmatorium), ali pa na bolnikovem domu. Javnih bolnišnic v današnjem smislu takrat še ni bilo. V samostanske infirmarije in apoteke so se zatekali po pomoč seveda tudi posvetni bolniki. Tudi premožni bolniki so se radi posluževali samostanskih zdravni-

kov, posebno še, ker so bili podeželski posvetni kirurgi in padarji večinoma manj izobraženi in na slabem glasu; prav tako pa pogostoma tudi tedanji doktorji medicine niso uživali posebnega slovesa. Radi tega so nastajale razne afere in tožbe. Ponovno so samostane v Novem mestu, Ljubljani in Kamniku posvetni zdravniki in kirurgi radi konkurence tožili oblasti, tako celo cesarici Mariji Tereziji, češ da zdravijo civilno prebivalstvo vseppek, tudi izven samostana, celo ženske bolnike itd. Tako so l. 1762. obtožili tudi novomeškega samostanskega kirurga *Fr. Leopolda*, češ da »ga je kot zdravnika in kirurga vsepovsod dosti«.^{3 4 5 6}

Novomeški frančiškani, ki so prišli v mesto l. 1469,⁶ so se v smislu svojih redovnih pravil najbrže že od vsega začetka pečali tudi z zdravljenjem. Do pravega razmaha pa je prišla samostanska medicina v Novem mestu, ko si je samostan po začetnih težavah — uboštvu, borbah z novomeškim kapitljem, po turških vpadih, požarih itd. — gospodarsko opomogel. Na višku je bila samostanska medicina v Novem mestu v prvi polovici 18. stoletja. Kakor navaja samostanski kronist, se je nahajala samostanska lekarna izven dormitorija patrov, tam, kjer je bil nameščen klerikat; tega pa se danes ne da več ugotoviti, tudi se žal ni ohranilo prav ničesar več od inventarja nekdanje samostanske lekarne. V samostanski kroniki so omenjeni imenoma razni samostanski kirurgi in lekarnarji, tako n. pr. *Fr. Arzenij Pierling*, o priliki epidemije težke gripe, legarja ali škrlatinke, v l. 1759./60. Od marca do srede aprila 1760. je težka gripa pokosila v mestu vsak dan po deset ljudi in je nazadnje pobrala še kirurga Pierlinga. Za njim je žalovalo vse mesto in okolica, ker je bil ljudomil in odličen zdravnik (»chirurgus peritissimus«). Samostanski nekrologi in Fajdigova kronika (v biblioteki ljubljanskega frančiškanskega samostana) navajajo še samostanske kirurge: *Fr. Donulus Eckhard* († 1713.), *Adalbert Kronberg* († l. 1760.) in *Damjan Petz* († l. 1824.). V seznamu redovnikov v novomeški samostanski knjižnici je omenjen še kirurg *Fr. Secundus Neydecker* (l. 1780.). Na nekaterih medicinskih knjigah samostanske biblioteke pa so podpisani še *Fr. Sigismund Skerpin*, *Jos. Petz* in *P. Bernardinus Gregorič* (l. 1714), ki je dal kot gvardijan l. 1720. obnoviti samostansko infirmarijo.

Joan. Bapt. Ganserja

PODPIS DR. I. GOSJAKA - GANSERJA
Iz »Pisem deželanstva«. Nar. muzej

PODPIS DR. W. K. BRECKERFELDA
Iz „Pisem deželanstva“. Nar. muzej

Ob koncu prve polovice 17. stoletja je bil v mestu zdravnik *dr. Andreas Morell* (Morelli?); o njem vemo, da so ga stanovi poklicali l. 1654. iz Novega mesta v Ljubljano.^{14 15 16 17 49} Okoli l. 1655. je bil kratek čas v mestu *dr. Andrej Compiter* (Kopitar?).^{15 16} Do leta 1658. je bil doli tudi znani zdravnik, nemirni duh in veseljak *dr. phil. et med. Lavrencij pl. Rebek*, ki je delal stanovom in svojim stanovskim tovarišem obilo preglavic. Imel je celo vrsto afer, ki so jim sledile preiskave, ostri ukori, grožnje in kazni s strani ljubljanskega protomedika in dež. stanov. Deloma se je Rebek pregrešil, ker je napačno uporabljal takrat še nova kemična zdravila, ker je napačno zdravil in ker ni bil zadosti podkovan v teoriji. Ni se držal predpisanih zdravniških tarifov, sam delal in prodajal zdravila, desavuiral je, javno zasmehoval in kritiziral svoje tovariše, njihove recepte in njihov način zdravljenja. Tudi se ni pokoril odredbam deželnih stanov, ker se kljub ponovnim pozivom ni hotel preseliti iz Ljubljane v Novo mesto. Končno pa so ga le ugnali in se je poboljšal, ker beremo v zapiskih sej deželnih stanov, da je šel v Novo mesto in da so mu povišali plačo.^{14 15 16 17 18 19 20 21}

L. 1662. je v Padovi promoviral *dr. phil. et med. Ivan Gosjak - Ganser*, rodом iz Novega mesta. Njegov oče je bil menda tudi zdravnik ali pa vsaj ranocelnik. Mlajši Ganser je bil lastnik gradiča »Pred mostkom«, »Steinbrückl bei Neustädtl« (sedaj gradič »Kamen«, last Šukljetrovih dedičev v Kandiji). Valvasor ga imenuje »Steinhof«. Ganser je bil l. 1685. sprejet v deželne stanove in je umrl 17. januarja 1689. Nekaj mesecev pred svojo smrtjo je v ustnem testamentu pred pričami volil frančiškanskemu samostanu med drugim 1000 goldinarjev z željo, da se bere zanj vsak mesec po ena sv. maša. Pokopan je pri frančiškanih sredi cerkve. Radi velike vsote, ki jo je namenil pokojni Ganser samostanu, so se potem vršila dalj časa razpravljanja z dediči, ki z njegovo odločbo po vsej pravici niso bili zadovoljni. V zadevo se je vmešal tudi brat zgodaj umrlega zdravnika, dr. iur. Gregor Ganser, ki je bil tajnik dež. stanov v Ljubljani.^{6 22 23 24 25 27}

Protokoli sej dež. zbora omenjajo v tej dobi še nekega novomeškega zdravnika *dr. Poigla* ali *Pügla*²⁸ (Pugelj?, ime je v aktih slabo čitljivo). Okoli l. 1621. sta bila v Novem mestu zdravnika *dr. Andreas pl. Mor-*

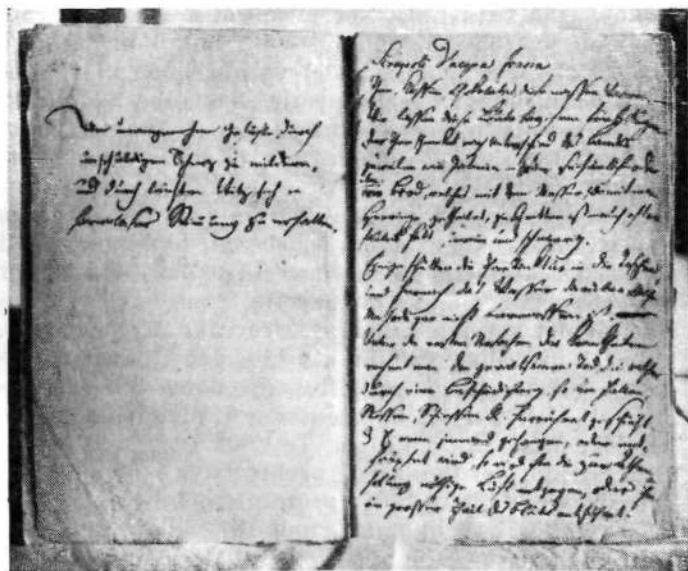
dax zu Parthendorf in *dr. Gregor pl. Raab*.²⁹ O njima vemo samo to, da sta 12. junija 1621. poročala dež. stanovom, da jima je kot domačinoma neprijetno vršiti kontrolo novomeških apotek in radi tega prosita, da naj bi za to delo delegirali ljubljanske zdravnike. Dr. Raab je bil v službi stanov od l. 1610. do l. 1623. V frančiškanski cerkvi je pokopan neki Gregor pl. Raab, ki je umrl l. 1621., bil je mogoče sin ali pa stari oče zdravnika G. Raaba.^{8 35} Ob koncu stoletja je bil v mestu zdravnik neki *dr. Rochner*. Leta 1698. ga omenja samostanska kronika, ko je samostanu prodal njivo.^{6 48}

L. 1630. se pojavi na Kranjskem plemiška rodbina Breckerfeldov. Prvi kranjski Breckerfeld zu Impelhoven, čigar rod je živel v Nemčiji ob Renu, je bil *dr. Konrad pl. Breckerfeld*, sin Petra in Elizabete, roj. v Bachars und Hecht. Bil je rojen v Jülichu, študiral je medicino v Kölnu, Parizu, Avignonu, Padovi, Bologni, Mantovi in Pisi. Najbrže so ga dež. stanovi, ki so takrat iskali zdravnike po italijanskih in nemških univerzah, privabili, da se je naselil na Kranjskem. Verjetno je, da je na ta način prišlo na Kranjsko v 16. in 17. stoletju več nemških in italijanskih plemiških rodbin. Konrad Breckerfeld se je oženil l. 1630. s kranjsko plemkinjo Gneditzovo. Z njo je priženil posestvi Rukenštajn in Impolo (v sedanji občini Boštanj ob S., oziroma Studenec pri Sevnici). Na aktih o priliki zopetne otvoritve Muharjeve lekarne v Novem mestu iz l. 1640.,^{36 37} je dr. Konrad Breckerfeld ponovno omenjen kot novomeški fizik. Bil je lastnik sedanjega Bergmannove hiše. Zagrebški zgodovinski viri pa navajajo, da je 3. junija 1643. hrvatski sabor v Zagrebu imenoval dr. Adama Breckerfelda za svojega zdravnika.³² Rodbinska kronika in rodovniki ne poznajo v tem razdobju nobenega dr. Adama Breckerfelda, pač pa je verjetno, da je bilo drugo Konradovo ime Adam, ker je ime Adam tudi še zastopano v poznejših generacijah rodbine. Novomeški Konrad B. bo torej najbrž identičen z zagrebškim Adamom, posebno še, ker tukajšnji in zagrebški viri povedo, da je dr. Wolfgang Konrad Breckerfeld sin Konradov, oziroma Adamov. Zagreb, Karlovac in Novo mesto so bili takrat upravni mejaši in je tudi sicer obstajal med temi mesti znaten trgovski in politični kontakt. Tako je prav lahko mogoče, da je bil Konrad nekaj let v Zagrebu fizik. L. 1659. je moral biti Konrad že zopet v Novem mestu, ker je podpisan na aktih revizijske komisije novomeške lekarne skupaj z novomeškima zdravnikoma Rebekom in Burkhardom. Dr. Konrad Breckerfeld je umrl l. 1665. v Novem mestu in je pokopan v škapulirski kapeli samostana, v Lenkovičevi grobnici.^{30 31 33}

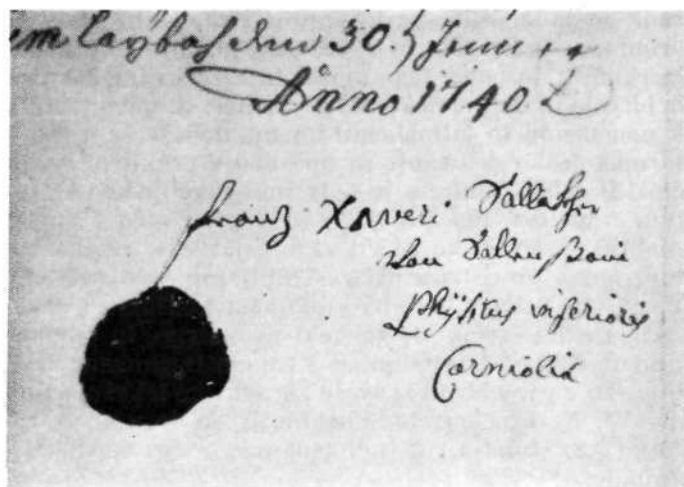
Drugi iz rodovine Breckerfeldov, ki je bil zdravnik, je bil Konradov sin *dr. Wolfgang Konrad pl. Breckerfeld*. Rodil se je 1661. 1678. je diplomiral v Bologni in se je l. 1680. oženil s hčerjo ljubljanskega zdravnika dr. Franca de Coppinija. L. 1698. je po zamenjavi in doplačilu pridobil graščino Stari grad pri Novem mestu. Dr. W. K. Breckerfeld je bil obče znan in klican praktik, predvsem kot zdravnik plemiških rodbin in klera v bližnji in daljni okolici Novega mesta, kakor tudi v Zagrebu in v sosedni Vojni Krajini. Po stari korespondenci zagrebških škofov je dr. W. K. Breckerfeld zdravil poveljnika Frana Chernkocziya in grofa Ratkaja iz Stenjevca. Nekateri bolniki so radi zdrav-

ljenja prišli tudi za dalj časa k Breckerfeldu v Novo mesto. Chernkoczi je bil, sodeč po pismih, ki jih je pisal svojemu prijatelju škofu Brajkoviću v Zagreb, težko bolan na jetrih. Dr. Breckerfeld je poklical h konziliju še novomeškega zdravnika dr. Burkhardta in dr. Lupinisa iz Ljubljane, ki je bil znan diagnostik. Kakor piše Chernkoczi, je bil Lupinis tako imeniten zdravnik, da bi mu bilo še celo na Dunaju težko najti para. Chernkoczi je ostal v Novem mestu dalj časa, ker je uvidel, da bo zdravljenje trajalo precej dolgo in da se ne more »čarati«. Tudi škofa Brajkovića je zdravil Breckerfeld. Prva dva dni je Brajković dobil »odvajalna sredstva, od tretjega dne pa prašek za oslajenje krvi, vsak dan po enega, štiri ure pred obedom. Nato so mu izpustili iz jetrne žile na desni roki šest unc krvi, nato je moral še štiri dni jemati praške za oslajenje krvi, odvajalno pijačo in sirotko od kozjega mleka, ki je bilo destilirano skozi steklene posode.« Brajković pa kljub temu ni ozdravil, temveč se je pozneje zdravil še v Grazu in na Dunaju, kjer je tudi umrl.

Od zapuščine dr. W. K. Breckerfelda je ohranjen del biblioteke. Njegove medicinske knjige in preostale knjige poznejših Breckerfeldov se nahajajo sedaj v vili g. A. Jordana v Družinski vasi pri Novem mestu. V Breckerfeldovem arhivu v Narodnem muzeju je tudi še ohranjen katalog nekdanje še kompletne Breckerfeldove biblioteke (Catalogus librorum althenburgensium). V Jordanovi zbirki se nahaja rokopisna knjižica dr. W. K. Breckerfelda z naslovom: »Scrupoli d' acqua fresca« z motom: »Um unangenehme Gefühle durch unschuldigen Scherz und durch leichten Witz sich in furchtloser Stimmung zu erhalten«. V knjižnici so pol resne, pol šaljive pripombe medicinske vsebine in pa zbirka beletrističnih poskusov, najbrž o lastnih doživljajih iz dobe študijskih let in potovanj po Švici in Franciji. Zanimivi so tudi stavki o kavi, čaju, čokoladi, kakau in tobaku, ki so ravno v tistih časih prodrli v Srednjo Evropo in so se tedanji medicinski pisatelji mnogo pečali z njimi in jim pripisovali najrazličnejša in fantastična delovanja.^{45 46} Dr. W. K. Breckerfeld je umrl 10. maja 1715. na Starem gradu

PRVA STRAN ZAPISKOV DR. W. K. BRECKERFELDA
Zbirka g. A. Jordana v »Družinski vasi«

PODPIS I. FR. XAV. ZALOKARJA — SALLACHER V. SALLENSTEINA
Iz »Pisem deželanstva« Narodni muzej

in je tudi on pokopan v škapulirski kapeli. Napis nagrobne plošče si je sestavil sam in dal narediti grobnico že dvajset let pred svojo smrtjo. Napis nagrobne plošče v slovenskem prevodu (P. A. Furlan) se glasi:

»V življenju si je pripravil to bivališče,
ki si ga je zagotovil z varstvom,
ki ga je (v oporoki) naročil soprogi in potomcem:
v kapeli Device.

Kakor iz prsti narejen, enako v prst spremenjen,
ko ga je smrt prehitela, počiva tu zadovoljen
prejasni in prevzvišeni gospod Volbenk
Konrad pl. Prekerfeld Impelhoffenski.
V letu 1695«.^{48 49}

Grobnice Breckerfeldov in drugih novomeških zdravnikov se mogoče nahajajo še danes nedotaknjene pod sedanjim tlakom v ladji cerkve, oziroma v škapulirski kapeli. Breckerfeldov prvorojenec je bil jezuit Franc Anton, ki je bil znan astronom. Peti sin W. K. Breckerfelda je bil znani, vsestransko izobraženi in nadarjeni Johan Sigismund, ki je napisal celo vrsto upravnopolitičnih, zgodovinskih in drugih del. Ta pa je imel med drugimi tudi sina Franca Antona, ki je bil znani topograf Kranjske.^{50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60}

Breckerfeldova vrstnika v Novem mestu sta bila takrat še zdravnika dr. Burkhardt in pa Tržačan dr. Ivan Standler. Standlerja sta dr. W. K. Breckerfeld in grof Barbo toplo priporočala zagrebškemu škofu Brajkoviću, da bi ga poklicali za uradnega zdravnika v Zagreb, češ da je zelo izobražen in odličen zdravnik, da govori tudi hrvatski in italijanski, na Kranjskem pa radi preobilice zdravnikov ne more postati fizik in da je že tri leta v Novem mestu.⁶¹

Dr. Karl Joachim (Johann Bapt.) pl. Burkhardt je bil nameščen z dekretom dež. stanov od 8. avg. 1656., za fizika v Novem mestu. Poročil se je l. 1657. s starejšo sestro dr. W. K. Breckerfelda. Tudi on je študiral v Italiji. V Novem mestu je nad trideset let proučeval toplice v okolici Novega mesta in o njih tudi pisal, posebno o Dolenjskih toplicah, ki so se takrat imenoval »Soteske toplice«. Verjetno je, da je Franc Anton pl. Breckerfeld, znani topograf Kranjske in Novega mesta, ki je bil kot gospod na Starem gradu tudi lastnik šmarjeških toplic, sestavil svojo propagandno knjižico o »Jezerskih toplicah«,⁶² vsaj deloma

tudi po nekdanjih Burkhardtovih zapiskih, ki pa v originalu, razen kar je v Valvasorju, niso ohranjeni. Burkhardt je poleg tega opisal tudi zdravilne rastline iz bližnje in daljne novomeške okolice. K opisu rastlin, k nemškemu in latinskemu imenu, dodaja še njihovo farmakološko delovanje in uporabo v praktični medicini. Posebno zanimiv je opis rože preobjede (*Aconitum Napellus*, Eisenhut), ki je zelo strupena. Na tej rastlini da živi neka žuželka zlate barve, ki je obenem tudi edini protistrup pri zastrupljenju s to rastlino. Pravi, da žuželka, ki živi v stalnem kontaktu s strupeno rastlino, dela v sebi neki protistrup, ki pomaga ljudem, če so se zastrupili s strupom imenovane rastline. To da je potrdil iz svoje zdravniške izkušnje tudi dr. W. K. Breckerfeld. Burkhardt, ki je umrl v začetku 18. stoletja, je tudi pokopan v Breckerfeldovi grobnici.^{6 15 23 38 39}

Poleg dr. Urbančiča,⁸ ki je umrl 23. okt. 1738. in je pokopan v samostanski grobnici, je treba omeniti med novomeškimi zdravniki 18. stoletja dr. Franca Sallacherja (*Zalokar*⁴⁷) pl. Sallensteina. Dr. Zalokar je bil deželni fizik za Dolenjsko in je bil l. 1740. že kot novomeški zdravnik sprejet med »deželane«. Samostanska kronika ga omenja v zvezi s samostanskim kirurgom Pierlingom, ko ju je (l. 1786.) konzultiral vodeničen in nadušljiv kmet, ki je potem našel čudežno pomoč v samostanski kapelici Brezmadežne; zdravnika pa sta zmotno mislila, da mu ni več pomoči in mu ordinirala, naj pije laneno olje. Tako vsaj piše II. knjiga samostanske kronike. Leta 1790. je bil Zalokar še v Novem mestu, ker ga omenja tam seznam meščanov in je stanoval na Glavnem trgu.^{6 27 40}

Istočasno je deloval v mestu tudi Tržačan dr. Peter Nikolaj pl. Jurko, ki je študiral medicino v Rimu kot štipendiat (menda kranjskih dež. stanov). Bil je ljudomil in dober zdravnik in po takratni plemiški navadi tudi velik dobrotnik samostana. Samostanskemu kronistu pa niso bile vseč Jurkova soproga in njenih pet hčera, ker trdi, da se je moral Jurko radi njih preveč sukati v plemiških družbah in skrbeti za ženine in za doto svojim hčeram in da je bil preveč pohlepen po denarju. Reveže pa da je vendar zdravil zastoj in jim še celo kupoval zdravila. Ostali zdravniki so bili hudi nanj, ker je s svojo ljudomilostjo preveč razvajal občinstvo. Klican je bil h koroškemu plemiču Kristalaniku in je pri njem zaslužil 12.000 florentincev. Zdravili so ga že različni domači in tuji zdravniki, a nobeden mu ni mogel pomagati, tudi Jurko ne, kljub temu, da je ostal pri njem do njegove smrti. Ko so Jurka nekoč klicali na neko graščino, sedem ur daleč, je tam baje zbolel za protinom in tako oslabel, da je kmalu nato umrl (v avgustu 1766.). Tudi Jurko je pokopan v škapulirski kapeli samostana. Zapustil je samostanu volilo za sedem sto sv. maš; tudi je dobila samostanska knjižnica od njega mnogo medicinskih knjig, ki so vezane vse enako v okusno sivkastobelo, tanko usnje.^{6 41}

Za Jurkom sta bila ob koncu 18. stoletja v Novem mestu še fizika dr. Anton Jelovšek, rodom iz Vrhnike, promoviran l. 1774.,⁴⁰ nekaj časa pa tudi dr. Josip Knež, promoviran l. 1765. Knež pa se je potem preselil v Idrijo in je bil končno še v Ljubljani deželni fizik.⁴⁰ Leta 1753. je v Novem mestu umrl zdravnik dr. Jakob Filip Grebbin, ki je tudi pokopan v frančiškanski cerkvi.⁶ Do leta 1778. je bil v mestu neki

dr. Franc Hormeyer, ki je v tem letu resigniral na svojo službo.⁴²

Tudi v letu 1758. so bili v mestu trije zdravniki, v letu 1790. pa poleg zdravnika tudi dva ranocelnika, trije brivci, ki so se menda tudi še nekoliko pečali z zdravljenjem, dva lekarnarja in dve babici. V letu 1792. je bilo v mestu celo šest ranocelnikov, v letu 1800. pa zopet samo dva, dve lekarni in ena zeliščarica (*Kräutelweib*). Pripomniti je treba k temu, da je mogoče kateri zdravnik, ki v teh seznamih ni omenjen, stanoval izven mesta ali pa tudi, da zdravnike, ki so bili plemiči, niso šteli med meščane. J. Jarc omenja kot dopolnilo k Breckerfeldovemu seznamu meščanov, da je leta 1793. stanoval na Glavnem trgu št. 66 dr. Štefan Kragel.³⁵

Od novomeških posvetnih kirurgov naj bo omenjen Vid Mahrgraff, ki je skupaj z dr. Laschanom analiziral vodo Dolenjskih in Šmarjeških toplic. Mahrgraff, ki je bil l. 1748. rojen na Bavarskem, je stanoval leta 1790. na Glavnem trgu št. 57 in umrl v Novem mestu l. 1822. Mahrgraff je zapustil vse svoje premoženje (10.000 gld.) ubožcem (»dem Armeninstitute«). Njegov nagrobni spomenik je imel slovenski, nemški in latinski napis; slovenski tekst se je glasil:

»Kar je blaga skos saftopnoft nabral
Tolk on ubogim skos miloft tod dal
Sa to zhlovefki rod

Hvaleshni njemu bod! M. C. J.^{43 44}

Dr. Matija Lašan je postal po padcu Ilirije na lastno prošnjo zdravnik v Dubrovniku, pozneje pa v Novem mestu, kjer je tudi umrl. Njegov sin je bil Jurij Ignacij Laschan, ki je bil l. 1838. profesor porodničarstva na Mediko-kirurškem učnem zavodu v Ljubljani.^{1 45}

Ob koncu 18. stoletja je v mestu zdravnikoval še dr. Franc Sedej. Postal je žrtev svojega poklica dne 1. junija 1800., o priliki epidemije legarja (»Faulfieber«), ki je izbruhnila konec leta 1799. med francoskimi vojnimi ujetniki in maroderji v kasarni (sedaj poslopje okrožnega sodišča). Umrlo jih je od 70 skoro 60; v teku štirih mesecev pa je epidemija, ki se je razširila po mestu in okolici, pomorila 543 ljudi. Ponoči so mrliča pokopavali na vojaškem vežbališču pri Cikavi. Dr. Sedej je prosil v Ljubljano, da bi poslali še kakšnega zdravnika, ker je moral kot edini zdravnik sam oskrbovati veliko število bolnikov; njegovi prošnji pa niso ugodili. Sedejeva nagrobna plošča, ki v latinskih besedah lepo opisuje zdravnika Sedeja, ki je s svojo smrtjo plačal vestnost svoje borbe z ostudno kužno boleznijo, je vzidana v kapiteljski cerkvi, pri vходу v zakristijo.^{2 6}

Če se končno ozremo kritično na zdravstvo starega Novega mesta, kakor so ga oskrbovali pravkar našeti zdravniki, samostanski in posvetni kirurgi in kakor je odgovarjalo stopnji civilizacije tedanjega prebivalstva, lahko rečemo takole: Zdravnika Breckerfelda, kakor tudi večina drugih, sta bila pač tipična zdravnika — doktorja medicine tedanje dobe. Bila sta aristokrata, kretala sta se predvsem v plemiških in bogatejših meščanskih krogih. Te vrste zdravniki so bili širokim plastem domačega prebivalstva bolj ali manj nedostopni. Tudi so bili v pretežni večini tujega rodu in so menda le redkokdaj znali slovenski jezik. Najodličnejši med temi je bil gotovo dr. W. K. Breckerfeld.

Dr. Burkhardt se je s svojim študijem domačih zdravilnih rastlin in termalnih voda že tesneje po-

vezal z deželo, v kateri je deloval. Še bolj upravičeno pa to trdimo o dr. Bartolomeju Schoberju. Njegovo ime bo ostalo, ker je avtor prvega, čeprav neoficielnega lekarnarskega reda, v domači zgodovini medicine omenjeno vedno med prvimi, zlasti še, ker bo z njegovim imenom združena tudi zgodovina starega javnega zdravstvenega skrbstva na Kranjskem.

Novomeška samostanska medicina je bila za domače, to je slovensko ljudstvo, vsekakor zelo važna. Samostanski kirurgi in lekarnarji, večinoma sami preprostega rodu, so živeli z ljudstvom v tesnih stikih; ljudje so se v nesreči, v telesnem in duševnem trpljenju brez dvoma rajši in bolj spontano obračali do njih, kakor pa do aristokratskih doktorjev, ki so bili domačemu prebivalstvu tuji, nedostopni in navadno tudi predragi.

Prosvetljena doba van Swieten, profesorja dunajske medicinske fakultete in organizatorja avstrijske sanitete v dobi Marije Terezije, čigar plodno delovanje se je poznalo takrat tudi v večjih mestih province stare monarhije, ni prinesla Novemu mestu nobene važnejše osebnosti med zdravniki niti kakšne zdravstvene reforme. Novo mesto je bilo namreč takrat že v zatonu. Po ustanovitvi Karlovca je izgubilo mesto svoj nekdanji vojaški in trgovski pomen in s tem glavni vir dohodkov, začelo je siroteti in gospodarsko propadati.

Šele z zgradbo dolenjske železnice ter z novodobnim razvojem trgovine, obrti in šolstva je mesto zopet oživel. *Javno zdravstvo* pa je zadobilo svoj pravi in *socialno* pomembni razvoj šele z ustanovitvijo obeh javnih bolnišnic, s postopoma nastajajočo higiensko asanacijo mesta in s povzdigom civilizacijskega nivoja mestnega in okoliškega prebivalstva, to je šele — v dobi *zadnjih 50 let*.

Literatura:

¹ Dr. I. Pintar: Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec. Habilitacijska disertacija. Ljubljana 1939.

² Dr. D. Mušič: Iz zgodovine medicine na Dolenjskem. Zdravniški vestnik, Golnik, 12. 1939.

³ Mr. F. Minařik: Črtice iz zgodovine kranjske farmacije. Poseben odtis iz Apotekarskega vjesnika. Zagreb 1930. do 1935.

⁴ O zdravnikih in bolnikih v cistercijanskih samostanih. Farmaceutski vjesnik, Zagreb 1925.

⁵ J. Barle: Ranarnici i lekarnici iz franjevačkog reda. Posebni odtis iz Lječn. vjesnika, Zagreb 1907.

⁶ Chronicon Conventus Neostadiensis II.

⁷ Kurze Erläuterung über die seltsame Frage, ob Kloster Chirurgie die weltliche ohne Unterschied, auch alle Zeiten, da sie begehrt werden curiren können. Bibliotheka frančiškanskega samostana v Novem mestu.

⁸ P. Alfons Furlan: Zgodovina frančiškanskega samostana v Novem mestu. Novo mesto 1937.

⁹ A. Dimitz: Geschichte Krains IV. Ljubljana 1876.

¹⁰ Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 1865.

¹¹ Th. Elze, p. 31.

¹² Ibidem.

¹³ A. Dimitz: Geschichte ... III., p. 221

¹⁴ I. Vrhovc: Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891.

¹⁵ A. Dimitz: Geschichte ... p. 222.

¹⁶ Landschaftsarchiv 29. IV. 1598. Instruktion des Landsapothekers. Narodni Muzej.

¹⁷ Landtagsprotokolle XVIII. 315.

¹⁸ I. Vrhovc: Zgodovina ... p. 92.

¹⁹ Dimitz: Geschichte ... III., p. 454., 455.; IV. 76, 77.

²⁰ Fasc.: Sanitätswesen 1662—1681. Nar. Muzej.

²¹ Landschaftsarchiv Fasc. 5. 379. — 9. I. 1662., 15. VI. 1678., 13. III. 1681., 15. IV. 1682. Apotheker in Rudolfs-wert (1598—1709).

NOVO MESTO L. 1898.

Foto: K. Clarici

²¹ Landtagsprot. Carnioliae Pragmatica, 16. I. 1678. (29); 16. V. 1679. (27).

²² Landtagsprot. 20. VII. 1654., 20. I. 1659.; XVIII. 315, 419.; XXI. 4, 20, 150, 151, 314, 354, 355.

²³ Slov. biografski leksikon. Ljubljana.

²⁴ Valvasor: Ehre ... III.

²⁵ Hoff: Gemälde vom Herzogthum Krain II. 48, III. 130. Ljubljana 1808.

²⁶ Knjiga Bratovščine Sv. Dizma (dr. iur. Gregor Ganser). Nar. Muzej.

²⁷ Staendische Adelsmatriken des Herzogthums Krain. Landmannsbrieft.

²⁸ Landtagsprot. XVIII. 315, 333.

²⁹ Landschaftsarchiv (poročilo o reviziji apoteka) 14. XI. 1619., 15. XI. 1619., 12. VI. 1621., 29. X. 1621.

³⁰ Rodbinska Kronika: Breckerfeld — Langer — Margheri. Sestavila Mathilde pl. Langer.

³¹ J. Barle: Zdravstvo staroga Zagreba, Zagreb 1902.

³² Dr. R. Horvat: Hrvatski državni lječnici u XVII. vijeku. Liječnički vjesnik 1931. 4.

³³ Breckerfeldov arhiv. Nar. Muzej, Ljubljana.

³⁴ Schiwtz v. Schiwtzhofen: Der Adel in den Matriken des Herzogthums Krain. 1905.

³⁵ J. Jarc: Franc. Anton pl. Breckerfeld. O Novem mestu ob koncu XVIII. stoletja. Kronika slov. mest. 1938., 2., 3.

³⁶ Landschaftsarchiv Fasc. 54./4.; 6. IX. 1640 (Eröffnung der Apotheke in Rudolfs-wert). 20. I. 1659. (Apotheker in Rudolfs-wert 1598—1709).

³⁷ Landtagsprot. XXI. 60.

³⁸ Landtagsprot. XXI. 60., 101. (1658.), 128, 150.

³⁹ P. Marko Pohlin, Bibliotheca Carnioliae. (Beilage zum Jahrgang 1862 der Mittheilungen des historischen Vereins für Krain. Ljubljana 1862. »Burchard (Joh. Bapt.) Med. Doct., ed Physicus Rudolphiverdiae evulgavit: Com-mendatio thermarum Rudolfs-werthensium, teste Valvasorio lib. III. p. 378.«

⁴⁰ Landtagsprot. Carniolae Pragmatica. 30. I. 1740. (47); 30. IV. 1740. (47).

⁴¹ Landtagsprot. Carniolae Pragm. 30. IV. 1740. (47).

⁴² Landschaftsarchiv 27. XI. 1778.

⁴³ Illyrisches Blatt 1822. 6.

⁴⁴ Breckerfeldov arhiv. Fr. Ant. v. Breckerfeld: Nach-richt von dem Seebad oder Jesirske Topplize in Unter-krain. 1792. Nar. Muzej.

⁴⁵ Valvasor: Ehre ... III. p. 321, 323, 327.

⁴⁶ Steph. Blancard: Haustus Polychresti oder zuver-lässige Gedanken vom Thee, Coffee, Chocolate und Taback (Hamburg 1705.) Iz te knjige je prepisal dr. W. K. Brecker-fld podatke o čaju, kavi itd. in tudi mnogo drugega za svoj spis: »Scrupoli d' acqua fresca«.

⁴⁷ I. Kořial: Novomeški priimki l. 1515. Trgovski list I. XXI., št. 42.

⁴⁸ I. Vrhovc: Zgodovina ... p. 138.

⁴⁹ A. Koblar: Ljubljancani 17. stol. Izvestja Muz. društva za Kranjsko X. 1900., str. 179—239.

liam existentium thermarum, acidularum et sanitati conducentium aquarum», pravi, da je v rokopisu. O njem ni sledu. Drugo, večje delo pa je po poročilu o. Marka izšlo v 2 delih leta 1748. v Frankfurtu že vdrugeč in ima tale dehtivi naslov: »Neu vermehrte Dreck-Apotheke, wie nämlich mit Koth und Urin fast alle, ja auch die schwersten, giftigen Krankheiten in- und äußerlich glücklich curiert werden«. O. Marko pripominja, da ne ve, kdaj je prva izdaja izšla. Da bi tudi to dognal, sem se obrnil na »Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken« v Berlinu in dobil pojasnilo, da je knjiga prvič izšla v Frankfurtu 1696., torej 16 let pred rojstvom našega Janeza Krizostoma Pollinija, in da je potem izšla še večkrat: v Frankfurtu 1697., 1699., 1713./14., 1714.; v Frankfurtu in Leipzigu 1748.; kot curiosum ponatisnjena v Stuttgartu 1846. in Berlinu 1908. Napisal pa jo je polihistor Christian Franc Paullini iz Eisenacha, zdravnik škofov v Münsteru na Westfalskem, umrl 1712., torej isto leto, ko se je naš Pollini rodil (o Paulliniju: Allgem. Deutsche Biographie XXV, 279—81; H. Schelenz, Geschichte der Pharmacie, Berlin 1904, 499.)

III.

Jožef Feliks Pollini, sin Janeza Krizostoma iz prvega zakona, je bil vsaj že leta 1780. in še leta 1796. kontrolor pri višjem solnem uradu v Trstu. Kmalu po očetovi smrti je 1787. prosil za fideikomisno substitucijo, če bi univerzalni dedič, njegov polbrat Franc Pavlanski, pred njim umrl.

Franc Pavlanski, zadnji sin Janeza Krizostoma in njegov univerzalni dedič, se je v februarju 1787. na Dunaju poročil z Jožefo baronico Bernrieder, ji dal za jutro 5000 fl., za morebitno vdovščino pa še svojo vseh bremen prosto hišo na Starem trgu št. 154, ocenjeno na 12.500 fl. Kmalu pa je hišo tako zadolžil, da je leta 1801. prišla v konkurz in naslednje leto na dražbo. Prišla je v last grofa Ludovika Dizme Lichtenberga. Krizostomova vdova je imela stanovanje in rento do svoje smrti 29. marca 1807. To se da dognati iz uradnih spisov.

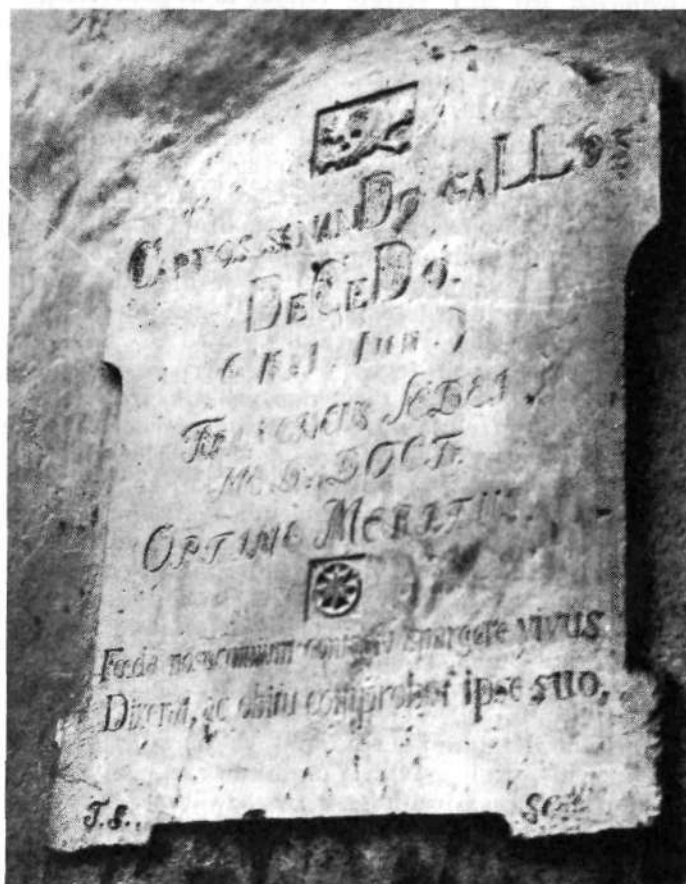
H. Costa (l. cit.) pa pripoveduje o nekem Krizostomovem sinu, ki more biti samo Franc, da je bil zelo lepe postave, da je znal več jezikov, bil spreten risar, goslar in pevec, da je veseljačil po svetu, se v Parizu zaljubil v nečakinjo nekega kardinala in se zadolžil za 100.000 liver, da je za ta dolg moral žrtvovati svojo dediščino s hišo vred, da je v Ljubljani nastopal v nemških in »kranjskih« igrar in kot pevec, da je bil naposled operni pevec v raznih večjih italijanskih mestih in se v Napolju oženil z neko pevko.

Na tej povesti utegne biti res, da se je Franc Pollini, ko je bil ob svojo dediščino, potikal po italijanskih mestih. Ali so bile portretne risbe, ki Costa o njih pripoveduje, res delo Franca Pollinija, ni izvestno. Tudi ni jasno, kaj je z receptom Pollinijevega dekokta, o katerem Costa pravi, da ga je dobil po upravitelju konkurzne mase, pa se razlikuje od recepta v Fridrichovi knjigi, ko je ta po poročilu Nacionalne knjižnice na Dunaju vsaj problematična.

K članku:

Dr. D. Mušič:

ZDRAVSTVO STAREGA
NOVEGA MESTA

NAGROBNA PLOŠČA DR. FR. SEDEJA
VZIDANA OB VHODU V ZAKRISTIJO
KAPITELJSKE CERKVE